

KALKOLİTİK VE TUNÇ ÇAĞI'NDA NORŞUNTEPE'NİN SURIYE VE MEZOPOTAMYA İLE İLİŞKİLERİ

Yüksel ARSLANTAŞ*

1. Giriş

İnsan toplulukları çok eski çağlardan beri buldukları bölgedeki kültürler ve komşu coğrafyadaki kültürlerle kayıtsız kalamamışlardır. Önceleri ihtiyaç duyulan maddeleri temini amacıyla daha çok ekonomi ağırlıklı başlayan münasebetler beraberinde teknolojik, kültürel ve sosyal münasebetleri de getirmiş ve karşılıklı bir sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alışverişe zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Anadolu ve özelden Doğu Anadolu birçok kültürle münasebetler geliştirmiştir. Elazığ bölgesindeki Norşuntepe de Kalkolitik Çağ'dan başlayarak geliştirdiği ilişkilerle uluslar arası bir merkez haline gelmiştir.

Uluova diğer adıyla Altınova kuzeydoğuda Murat Suyu olarak da bilinen Fırat Nehri'nin geçtiği yerde, Antitoros ve Doğu Toros sıra dağlarının arasında yer alan oldukça verimli bir ovadır. Altınova'da bulunan Norşuntepe yerleşmesi Elazığ'ın 27 km güneydoğusunda Alişam ile Yukarı Ağınsı köylerinin arasında yer almaktadır. 35 m yüksekliğinde koni biçimindeki Norşuntepe verimli Altınova'nın en büyük höyüğüdür. Burada Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim izlerine rastlanmaktadır. Norşuntepe'nin konumu itibariyle eski iletişim yollarının kesiştiği yerde kültürleri birleştiren bir köprü olması, Altınova'nın arkeolojisi için önemini daha da arttırmıştır. Bu yollardan biri Yukarı Mezopotamya'nın Dicle Nehri'ni takip ederek Torosları aştıktan sonra önemli bakır yataklarının bulunduğu Ergani Madeni'nden geçerek Altınova'ya ulaşır. Diğer bir yol ise Malatya ovasından çıkarak Van Gölü'ne ve oradan da Transkafkasya'ya gider. Başka bir yol ise Yukarı Fırat bölgesinden Kuzeydoğu Anadolu'daki Sivas ve Erzincan ovalarına ulaşır.

Altınova'nın oldukça büyük höyüklerinden biri olan Norşuntepe, yaklaşık olarak 35 m yüksekliğinde, 150 x 130 m ölçülerinde konik biçimli bir tepedydi. Yerleşme yerinin yamaçlarla birlikte, 500 x 300 m çapına ulaştığı ölçülmüştür. Höyüğün yer aldığı Altınova, Heringet Çayı'nın birleştiği Karasu Nehri ile sulanan, Mastar ve Bingöl Dağı ile çevrelenmiş çok verimli küçük bir ovadır. Günümüzde bu ovanın da büyük kısmı su altındadır.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ELAZIĞ

Ovanın hemen hemen her yerinden rahatlıkla görülebilen höyük, Altınova'dan geçen K. Kökten gibi birçok araştırmacının ilgisini çekmişti. 1967 yılında R. Whallon Jr. ile S. Kantman'ın başkanlığında gerçekleştirilen Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzeysel Araştırması'nda höyüğün önemi bir kez daha gündeme getirilmişti. Höyük, yakınında bir pınarın olduğu ve küçük boyutlu yerleşmelerin bağlı bulunduğu bir merkez olarak tanıtılmıştır¹.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Uluslar arası Keban Projesi kapsamında 1968 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına H. Hauptmann başkanlığında başlayan kazı çalışmaları 1974 yılına kadar devam etmiştir. Norşuntepe 1975 yılında kısmen Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalarak bir ada görünümünü almıştır².

Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan ve Anadolu'nun en büyük yapay göllerinden biri olan Keban Baraj Gölü, Doğu ve Kuzey Toroslarının yüksek sınırları arasında kalan birkaç büyük ovayı, sular altında bırakmıştır. Batıda Ağın ve Aşvan yörelerini içeren Kuzova (Küçükova) ve doğuda Altınova bunların en önemlileridir. Baraj Gölü alanına su verilmeden önce yapılan yoğun arkeolojik araştırmalarda, Tepecik, Tülintepe, Korucutepe, Norşuntepe gibi eski yerleşim yerleriyle ilgili önemli bilgiler gün ışığına çıkarılmıştır. Bu İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin sayılarından ve büyüklüklerinden, Kalkolitik dönemden beri, Altınova'nın nüfusunun artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni, yeteri kadar yağış alması, Fırat'ın kolu olan Murat Suyu ve diğer kaynaklardan su ihtiyacının karşılanması, verimli tarım topraklarının, av hayvanlarının, ormanların ve otlakların varlığı gibi yerleşmeye uygun doğal şartlardır. Bölgede nüfusun hızlı artışı, yeni tarım alanlarının açılması nedeniyle, ormanlık alanların ve av hayvanlarının azalmasına neden olmuşsa da Mezopotamya ve Kafkasya ile kurulan uzun mesafe³ ticaret ilişkileri, yerleşme yoğunluğunu arttıran temel etmenlerden birisi olmuştur. Bugün Keban Barajı'nın sular altında bıraktığı 125 km uzunluğunda ve 68.000 hektarlık alanda yapılan sistematik yüzeysel araştırmalarında 47 büyük yerleşim yeri tesbit edilmiştir. Norşuntepe bunların en büyüklerinden birisidir⁴.

Altınova, Bingöl Dağlarından elde edilen obsidiyen nedeniyle daha M.Ö. 6.bin yılın sonlarından başlayarak, Kuzey ve Orta Anadolu'ya, Suriye

¹ [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CağNo=2316&html=ages_detail_t.html](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CağNo=2316&html=ages_detail_t.html) layout=web 28.11.2007

² Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 22.

³ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997, s. 101.

⁴ Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 102.

üzerinden Mezopotamya'ya, Kafkaslara ve İran'a ticaret yolları ile bağlanmıştır⁵. M.Ö. 3.bin yılda bu ilişkilerin yoğun biçimde sürmekte olduğunu gösteren deliller bulunmuştur. Ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri, Altınova'daki yerleşmelerin birer metal işleme merkezi olmalarıdır⁶. Norşuntepe'de yapılan kazılarda, M.Ö. 3.bin yılın ilk yarısında çeşitli metal aletlerin yapıldığını gösteren maden eritme kapları, ocaklar, metalden yapılmış aletler bulunmuştur⁷.

2.Kalkolitik Çağ'da Norşuntepe'nin Suriye ve Mezopotamya ile İlişkileri

Khalkos : Bakır ve Lithos : Taş sözcüklerinden türetilerek Kalkolitik yani "Bakır+Taş Çağı" adı verilen bu döneme *İleri Üretici Dönem* ya da *Gelişkin Köy Dönem* gibi isimler de verilmiştir⁸. Daha çok M.Ö.6000'in ilk yarısı ile M.Ö.4000'nin sonları arasında tarihlenen bu çağın en önemli özellikleri taşın yerine bakır aletlerin giderek yerleşmesi ve kökleri Neolitik Çağ'a kadar uzanan boya bezemeli çanak çömlekleridir. Ancak henüz Geç Neolitik ile Erken Kalkolitik kültürlerinin ayırıcı özellikleri tam anlamıyla kesin olarak ortaya konulabilmiş değildir. Çünkü Geç Neolitik'ten Erken Kalkolitik Çağ'a geçişte Anadolu'da teknik gelenekler açısından kültürel bir kesintiden söz edilemez. Aksine bir gelişim, devamlılık söz konusudur⁹. Her ne kadar tabiatta serbest olarak bulunan bazı madenlerin alet ve eşya yapımında kullanılmasına Neolitik Çağ'da başlanmışsa da madenin cevherinden elde edilişi Kalkolitik dönemde olmuştur. Taş devirleriyle Tunç Çağı arasında bir geçiş safhası olan bu çağda, ilk kullanılan maden bakır olmuştur. Bakırın elde edilmesinin kolaylığı, erime ısısının düşük olması ve işlenişindeki kolaylıktır. Döküm tekniği ile maden filizinin eritilerek kullanılması Kalkolitik Çağ'ın ortaya koyduğu önemli yeniliklerden birisidir. Kalkolitik Çağ'ın uzun sürdüğü, arkeolojik kazılardaki kalın

⁵ Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 102.

⁶ Ünsal Yalçın-Herald Hauptmann-Adreas Hauptmann-Ernest Pernicka, "Norşuntepe'de Geç Kalkolitik Çağı Bakır Madenciliği Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, s. 382.

⁷ Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 103; Savaş Harmankaya Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, http://tayproject.org/downloads/Kalkolitik_SH.pdf, 28.12.2007

⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 8; Refik Duru, *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları*, s. 7-8; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1997, s. 64.

⁹ Refik Duru, *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları*, s. 7-8; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 64.

katlardan anlaşılmaktadır¹⁰. Kalkolitik Çağ'ı Erkek ve Geç Kalkolitik olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür¹¹.

Kalkolitik Çağ'ın erken aşamalarında Doğu Anadolu'nun durumu fazla açık değildir. Ancak genel görünüm açısından Anadolu'dan çok Mezopotamya ve Suriye ile ilişkili olduğu söylenebilir. Buna karşılık bu bölgede Mezopotamya'nın Hassuna ve Samarra kültürleri ile çağdaş bir Erken Kalkolitik Çağ kültürünün varlığı ortaya konmuş değildir. Muhtemelen bu dönemde Doğu Anadolu'nun doğu ve kuzey taraflarında insanların rahat bir şekilde yaşayabilmelerine elverişli olmayan kurak ve çorak bir bozkır iklimi hüküm sürmekteydi. Bölgenin güneybatı ucunda daha uygun iklim koşullarına sahip Malatya-Elazığ bölgeleri ile Geç Neolitik Çağ geleneklerini sürdürmekteydi¹².

Kalkolitik Çağ'da Halaf ve Ubeyd kültürlerinin Elazığ-Malatya bölgesini de içine alan geniş bir alanı etkilediğini görmekteyiz. M.Ö.6. bin yılın ortalarıyla 5. bin yılın başlarına tarihlenen Halaf kültürü Yakın Doğu'nun en gelişmiş boyalı çömlekçilik geleneğine sahip kültürlerden birisidir. Adını Türkiye-Suriye sınırındaki Res-ül-Ayn yakınında bulunan Halaf (Tell Halaf) Höyüğü'nden alan bu Kalkolitik kültürün ana vatanının batıda Fırat'ın kollarından Belih ve Habur vadileriyle, doğuda Musul'un kuzeyindeki Dicle havzası arasındaki sahada olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu kültür doğuda Zagros Dağlarının eteklerinden, batıda Fırat Nehri ve hatta Çukurova'ya, kuzeyde de Malatya-Elazığ ve Van Gölü'nün doğu kıyılarına kadar yayılmıştır¹³.

Kalkolitik Çağ'ın ilerleyen aşamalarında M.Ö. 5. bin yılın ilk yarısına tarihlenen Ubeyd Kültürü giderek Halaf Kültürü'nün yerini almaya başlayacaktır. Adını ilk olarak ortaya çıkarıldığı Mezopotamya'daki Ubeyd (Obeyd) Höyüğü'nden almaktadır. Tüm Mezopotamya ve çevresinin ilk birleşik uygarlığını oluşturan bu kültür Sümer medeniyetinin temellerinin atıldığı yepyeni bir dönemin başlangıcıdır. Ubeyd Kültürü'nün yayılım alanı kuzeyde yine Elazığ-Malatya bölgelerine kadar uzanmaktadır. Kuzeybatıda Adıyaman ve Mersin ile güneyindeki Amik Ovası da batıdaki sınırı meydana

¹⁰ Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*. İzmir, 1996, s.22.

¹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 64; Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", s. 176.

¹² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s. 89-90.

¹³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 90; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara,1998, s.29; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ankara, 2006, s.29; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 44-45.

getiriyordu. Doğuda Zagroslar ve hatta kuzeydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyıları bu kültürün etki alanı içine girmektedir¹⁴.

Norşuntepe'de M.Ö. 4500-3500 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ'a ait tabakalar (40-31) 17 m kalınlığına ulaşmakta ve üç ana evreye ayrılmaktadır. Bunlardan sondajda tesbit edilen en alttaki I. Evre Obeyd türü koyu açık ve boya bezemeli çanak çömlek ile temsil edilmekte ve Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Bu dönemde halen el yapımı saman katkılı çanak çömleğin boyalı ve baskı bezekli kapların geometrik ve figürlü baskı mühürlü Kuzey Mezopotamya'ya kadar yayılması bu büyük bölgede ortak bir kültürel gelişimin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır¹⁵. Norşuntepe'de ve Gawra kültürüne ait veya onunla yakın ilişkide olan yerleşmelerde bulunan kaseler, genellikle bir kalıba basılarak biçimlendirilmelerine rağmen güneye özgün eğik kesimli kaselerde görülen eğimli kenara sahip değildir¹⁶.

Norşuntepe batı yamacı 33 yapı tabakası başka bir deyişle 42 stratigrafik birimden oluşmaktadır. Bu silsile, çanak çömlek buluntularına göre Son Uruk devrinden Akad veya Ur III devrinin bitimine kadar ki yaklaşık 800 yıllık bir zaman birimini karşılamaktadır. İlk Tunç Çağı'nda buradaki yerleşmenin sürekli olduğu varsayımından hareket edildiğinde, bir yapı tabakasının süresi ortalama 25 yıl olmaktadır¹⁷.

Son Kalkolitik tabakaları'nda ortaya çıkarılan buluntular Norşuntepe'nin Ortadoğu ile münasebetlerini ortaya koymaktadır. Bu çağa ait tabakalar altında özgün Obeyd çanak çömleğini içeren Obeyd devri yapı tabakalarına ulaşılmış ve 1,65x1,50 m.lik bir alanda deniz seviyesinde 820 kotunda yer suyu ile karşılaşmaya kadar bu tür buluntular çıkmaya devam etmiştir¹⁸.

Kentin erişilen en alt düzeyi olan Kalkolitik tabakada "Saman Yüzlü Mallar"ın yanı sıra bol miktarda Obeyd dönemi sonundan beri tanınan Çoba çömlekleri açığa çıkmıştır. Bu tip çömleklerin en iyi örneklerine Çoba

¹⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 95-96; Kemalettin Köroğlu, *Ezki Mezopotamya Tarihi*, s.49-52.

¹⁵ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 22.

¹⁶ Marcella Frangipane, "Çanak-Çömleğin Seri Üretimi-Son Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 40-41; Alev Erarslan- İlknur Aktuğ Kolay, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin Kentleşme Sürecinin Öncü Kent Döneminin Ubaid Ve Uruk Evreleri (M.Ö.5000-3100)" *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, Aralık 2005, s.80-86; [http://www.tayproject.org/TAYages.fin\\$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail.t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fin$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail.t.html&layout=web) 28.11.2007

¹⁷ Harald Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları, 1974", s. 24.

¹⁸ Harald Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları, 1974", s. 29.

Höyük'ün IV. tabakasında, Arslantepe VII'de ve Kuzey Suriye'den Kilikya'ya kadar bölgede rastlamaktayız. Yukarı Fırat Havzası Geç Kalkolitik dönemde batıda Kilikya ve Amuq yaylasından doğuda Yukarı Dicle ve Sinjar'a kadar uzanan geniş bir bölge arasında köprü kuran yöresel bir kültür zonu oluşturmaktadır¹⁹.

3. Tunç Dönemi'nde Norşuntepe'nin Suriye ve Mezopotamya ile İlişkileri

Kalkolitik Çağ'ı takip eden kültür çağına maden dönemleri adı verilir. Kalkolitik Çağ'ın başlarında nüfusun artışı, sulu ziraat nedeniyle daha fazla ürün elde edilmesi ve daha güçlü bir siyasal denetim, sosyal yapıda önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde bazı hammaddelere olan ihtiyaç nedeniyle çevresiyle izole olmuş kültür geleneğinin ortadan kalktığı, ülkelerin veya bölgelerin birbirleriyle ilişkisinin geliştiği görülmektedir. Bu yeni dönem önceki çağların tarım, dokumacılık, çömlekçilik vb. buluşlarına, daha etkili silahların üretilmesini, daha ince süs eşyalarının yapılmasını mümkün kılan bakır ve kalay alaşımını yani tuncu eklemiştir²⁰. İşte bu yüzden maden dönemlerinin ilkine "Tunç Çağı" adı verilir. Bu çağda bakırın yanında kalay ve kurşun gibi madenlerin de kullanıldığı görülmektedir. Özellikle bakıra kalay karıştırılarak elde edilen tunç (bronz) alaşımı çok fazla kullanılmıştır²¹. Tuncun sert oluşu silah ve aletlerin bu madenden yapılmasına neden olmuştur. M.Ö. 3.000'lerin ikinci yarısında (M.Ö. 2500-2000) tuncun yanı sıra bütün madenlerin, bu arada altın, gümüş gibi madenlerin de gerek döküm ve gerekse dövme tekniğinde olağan bir düzeyde işlendiği bilinmektedir. Bu durum daha önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi, bakırın ilk kez M.Ö. 8-7. binde Çayönü'nde işlenmesiyle başlayan binlerce yıllık bir deneyim ve gelişimin bir sonucudur²².

Anadolu'nun öteki bölgelerinden hemen hemen tümüyle farklı bir gelişim çizgisi izleyen Doğu Anadolu İlk Tunç Çağı başlarında (M.Ö. 3300) hala Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın etkisi altındadır. Taş temel üzerine kerpiç duvarlı tek ya da çift odalı evlerde oturan bu halkın geçiminde

¹⁹ Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptmann-Ernest Pernicka, "Norşuntepe' - de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madenciligi Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", s. 382-383

²⁰ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 26-27; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si*, s. 35-36; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.93; Ekrem Memiş, "Bakır Madeninin Eski Anadolu Medeniyetinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi", s. 83.

²¹ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 33; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 36; Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 26-27.

²² Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 33; Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 26-27.

avcılığın da önemli bir yeri vardır. Koyu yüzlü açık, kaba el yapımı çömleklerin yanında Mezopotamya ve Suriye etkili, açık renkli ve çark yapımı ince kaplar kullanıyorlardı. Bu evrenin en önde gelen merkezleri arasında Malatya-Elazığ yöresinde Arslantepe, Tepecik, Norşuntepe ve Korucutepe'nin adları sayılabilir.

Doğu Anadolu topluluklarının Tunç Çağı'nda farklı bir kültürel geleneğe sahip ve oldukça yayılcı bir politika izleyen gezgin topluluklarla girdiği ilişkiler, Yukarı Fırat bölgesinde bir kültürel birliği sürdürmeyi başarmış ancak Uruk kültürünün yaklaşık iki yüzyıldır mirasçısı olarak varlıklarını kabul ettirmiş toplulukların bu birlikteliklerinin İlk Tunç Çağı I döneminin sonlarına doğru çöküntüye uğramasına yol açmıştır.²³

Kalkolitik Çağ'da Norşuntepe'nin Ortadoğu kültürleri ile başlayan münasebetleri Tunç döneminde de devam etmiştir. Fırat Nehri'nin Türkiye sınırları içerisinde kalan, Keban bölgesinden Karkamış'a kadar uzanan yerlerde, özellikle çanak çömlek üretiminde Geç Uruk geleneğinin daha da geliştirilerek sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu bölgelerde yer alan İlk Tunç Çağı I dönemine ait yerleşmelerde çömlekçi çarkında yapılmış, açık renkli ve Geç Uruk dönemi çanak çömlek dağarcığına sahip kap kacak örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Çanak çömlek üretiminde gerçekleşen bu süreklilik ve daha da ötesi Uruk kökenli türlerin Yukarı Fırat bölgesinde İlk Tunç Çağı'nda bile varlıklarını daha da sağlam temellere oturarak sürdürüyor olmaları, Mezopotamya geleneğinin toplumların üretim sistemlerine ve el sanatlarına derin bir şekilde yerleşmiş olduğu düşüncesini doğrulamaktadır. Fakat güneyde İlk Tunç Çağı II ve III dönemlerine aktarılacak olan yeni gelişmeler, eski geleneklerle uyum içerisinde temellerini şekillendirmeye başlarken daha kuzeyde kalan, güçlü bir merkezi üretime dayalı toplumsal yapının artık yok olmaya yüz tuttuğu bölgelerde (Malatya ve Elazığ çevresi) Transkafkasya kökenli öğelerin güçlü etkisi kendisini özellikle çanak çömlek dağarcığında oluşan değişikliklerle göstermektedir. Kuzeyin çark yapımı çanak çömlek gibi kendine özgü özelliklerinin de bir yandan korunuyor olması, bölgenin özerk konumunu kültürel anlamda tümüyle kaybetmediğini göstermektedir. Fakat Norşuntepe, Taşkun Mevkii ve Arslantepe gibi yerleşmeler kırmızı-siyah renkli yeni tür kapları çanak çömlek dağarcıklarında bulundurmaları bakımından kayda değer bir örneği oluşturmaktadır. Bu tür kaplara Torosların güneyinde rastlanmadığını da belirtmek gerekir²⁴. Bu bilgilerden yola çıkarak yöredeki yerleşmelerin

²³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s.142-143.

²⁴ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı I Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 44-51.

Ortadoğu kültürlerinden etkilenmelerine rağmen yerel kimliğini de koruduğunu söyleyebiliriz.

Norşuntepe'deki Tunç Çağı yapı katlarının Mezopotamya'nın Uruk dönemi özelliği göstermesi nedeniyle Norşuntepe'nin bir Uruk kolonisi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu döneme ait katlarda bulunan çanak çömlek parçaları, iki büyük grup oluşturmaktadır. İlk Tunç Çağı başlarına tarihlenen buluntularda, bu ayırım net olarak görülmektedir. Birinci grubu, Anadolu'da Erken Bronz Çağı'nın kaba, elle yapılmış çanak çömleği oluşturur. İkinci gruba ise, sık sık "Suriye ithal malı" olarak nitelendirilen, çark yapımı, ince çanak çömlek girmektedir. Bu ikinci grubun varlığı Norşuntepe'nin daha İlk Tunç Çağı başlarında Suriye üzerinden Mezopotamya kentleriyle sürdürdüğü ticaret ilişkilerinin kanıtıdır. İthal malı çanak çömleğin toplam içindeki payı % 60 olarak tesbit edildiğine göre bu ilişkiler oldukça yoğun olmalıdır. Metal alet üretimi ise Mezopotamya etkisi taşımakla birlikte daha bölgesel niteliktedir²⁵.

İlk Tunç Çağı'nın başlamasıyla birlikte Yukarı Fırat bölgesinde Transkafkasya kültür unsurlarının baskın olduğu kuzeyden gelen göçebe toplulukların gerçekleştirdiği bir değişim fark edilmektedir. Bu dönemi temsil eden İlk Tunç Çağı'nın M.Ö. 3100-2900 yılları arasına tarihlenen ilk evresi 1A'yı az sayıda ve herhangi bir tabakaya ait olmayan buluntular ile siyah açkılı el yapımı kaplar karakterize etmektedir. Bu dönemin ilk tabakalarını, İlk Tunç Çağı 1 B'yi, 2900-2700 yıllarına tarihlenen 30-25.tabakalar oluşturur. 1 B evresinin bir önceki evreden farklı olarak daha çok Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek Cemdet Nasır tipi silindir mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık etmektedir.

İlk Tunç Çağı II döneminin ortalarına doğru 24-14.tabakalarda mimaride ve çömlekçilikte yeni bir kültür değişiminin varlığına tanık olmaktayız. Kuzeydoğu Anadolu'ya yayılan Karaz Kültürü için karakteristik olan el yapımı, siyah açkılı ve kabartma bezekli kaplar ile kırmızı boya bezekli kaplar çoğalırken buna karşılık ince Suriye tipi kapların sayısında büyük bir azalma görülmektedir. Bu durum Norşuntepe'nin Suriye ve

²⁵ Herald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara, 1979, s. 55-63; Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 103-104.

Mezopotamya ilişkilerinin kesilmesi ya da azalmasından çok Karaz kültürünün yörede daha baskın bir kültür haline gelmesi ile açıklanabilir²⁶.

İlk Tunç Çağı II döneminde çömlekçilikte, siyah aklı, her şeyden önce Malatya-Elazığ bölgesine özgü boya bezemeli kapların kullanımında en yüksek noktaya ulaşıldığı görülmektedir. Metal örneklerinin taklit edildiği ithal şişe ve bardaklar Yukarı Mezopotamya ile olan ilişkilerin ispatıdır²⁷. İlk defa görülmeye başlayan kalay karışımı tuncun varlığı M.Ö.3.bin yılın ortalarından beri kent yaşamı ve devlet ile ilgili merkezi bir organizasyon yapısının zaten var olduğu Yukarı Mezopotamya'nın etkilerinin bir sonucudur.

Merkezde yer alan boş alanın çevresinde kurulan ve güney yamacında bir sandık duvarla korunan dağınık yapılaşmadan artık Norşuntepe'nin Orta Tunç Çağı'nda M.Ö. 2000-1700 yıllarında eski önemini kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, el yapımı siyah ve siyah-kırmızı boya bezemeli kapların İlk Tunç Çağı sonu geleneğini devam ettirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra Yukarı Fırat Bölgesi ile sınırlı kalan, çark yapımı kırmızı ve gri kaplar da mevcuttur. Az sayıdaki ithal malların varlığı bize Kapadokya ve Habur bölgesiyle olan ilişkilerin çok güçlü olmadığını göstermektedir. Burada kendine özgü bir kültür oluşmasının nedeni Kuzey Mezopotamya'dan doğup, merkezi Kayseri'deki Kaniş Karum yerleşmesi olan eski Asur Ticaret Kolonilerine giden ticaret yollarının belki de Altınova'ya kadar ulaşmamasına bağlanabilir²⁸.

Keban bölgesindeki gümüş madenleri ve Elazığ'ın güneyindeki kuşakta bulunan zengin bakır kaynaklarından farklı etnik grup ve kültürlere mensup madenciler vasıtasıyla yararlanılmış olmalıdır. Norşuntepe'deki Uruk kolonileri hem ihraç amaçlı hem de bölgenin isteklerine cevap verecek bir maden endüstrisi kurmuştur. Uruk IV dönemi yerleşimi kazılmıştır. Buradaki bazı evler Mezopotamya geleneğinde inşa edilmiştir. Maden tasfiye fırınları, maden cevheri yığınları, iri cüruf parçaları, yanmış kil ve madeni eserler de üretilmiştir. Bu eserlerin çoğunun varlığı evlerin içindeki avlu ve caddelerdeki madencilik faaliyetleri ile alakalıdır ve maden işçilerinin yerleştiği binaları ihtiva eder. Uruk katında bulunan cüruf

²⁶ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

²⁷ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

²⁸ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

kalıntıları Zwicker tarafından analiz edilmiştir. Norşuntepe'de bulunan bütün cürufların içinde chloride içeren cüruflardır²⁹.

İlk Tunç Çağı'na ait kültür tabakaları toplam 18 m kalınlığındadır. Bu dönemin ilk tabakalarını, İlk Tunç Çağı 1 B'yi, 2900-2700 yıllarına tarihlenen 30-25.tabakalar oluşturur. 1 B evresinin bir önceki evreden farklı olarak daha çok Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek Cemdet Nasır tipi silindirik mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık etmektedir³⁰. İkinci bir grup ise, sık sık "Suriye İthal Malı" olarak nitelendirilen çark yapımı ince çanak çömleklerdir. Beyazımsı sarı renklilerin yanı sıra ok renginde, açık kırmızımsı ve açık kahverengi hamurdan yapılmış olanları da mevcuttur. Biçimleri gayet iyi bir şekilde görülebilen bu çanak çömlekler Amuk Ovası G-J safhalarında mevcut "Simple Plain Ware" denilen türün tüm çeşitlerini ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra "reservet slip" şeklinde bir bezemeye sahip komşu bir çanak çömlek türü daha mevcuttur. Alt yüzleri de işlenmiş çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış uzun lamalara da sık sık rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra kanatlı ok uçları taş baltalar, üzerleri bezemeli kemik iğneler ve tunç tan yapılmış iğneler görülmektedir³¹.

Norşuntepe L19 alanı küçük buluntuları arasında XIV. tabakada ele geçmiş olan üsluplaştırılmış keman biçiminde bir idol vardır. Bu yassı figür, üçgen biçimindeki baş kısmı, küt kolları ve geniş kalçalarının yanı sıra oyma ve kabartma bezekler ile Kuzey Suriye pişmiş toprak heykelticiklerine benzemektedir³².

Hamit Zübeyr Koşay, M.Ö. 4. bin ve M.Ö. 3.binlerde Keban ve çevresinde yaşayan Subarların madeni en erken dönemlerden beri işleyerek Mezopotamya'ya ihraç eden insanlar olduğunu, madeni eriten Tobal kan efsanesinin de bu çevrede doğduğunu, bu nedenle Mezopotamya'da gelişen yüksek kültürlerin kökünü de Basra Körfezi bataklıklarından ziyade kuzey bölgelerinde aramak gerektiğini kaydetmektedir³³.

²⁹ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, Oxford-Great Britain, 1985s. 385; Jak Yakar, "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia", s. 66.

³⁰ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, s. 58-59.

³¹ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, s. 58-59.

³² Harald Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları,1973", s. 54.

³³ Hamit Zübeyr Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı*, Ankara, 1976, s. 35.

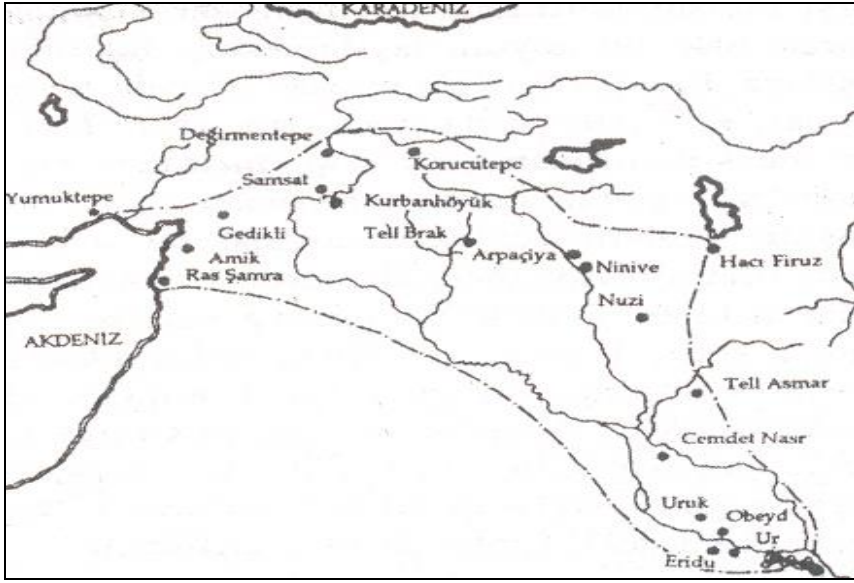
4. Sonuç

Kalkolitik ve Tunç Çağı'nda Altınova'nın çevre bölgeler için önemli bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Yörenin maden kaynakları açısından zengin olması Suriye ve Mezopotamya toplumlarını bölgeye yöneltmiştir. Böylece Altınova'daki yerleşim yerleri ile Mezopotamya ve Suriye ile iktisadi, sosyal ve kültürel münasebetler kurmuşlardır. Altınova'nın en büyük yerleşim yerlerinden birisi de Norşuntepe'dir. Yöredeki diğer yerleşim birimlerinde gördüğümüz gibi Norşuntepe'de de Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Suriye kökenli Halaf ve Mezopotamya kökenli Ubeyd kültürlerinin izleri gerçekleştirilen kurtarma kazılarında tesbit edilmiştir. Bu husus Altınova'nın bahsi geçen çağlarda kendi kabuğuna çekilmiş, izole bir hayat yaşamadığını aksine yakın ve uzak çevresindeki kültürlerle sıkı münasebetler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Norşuntepe'nin yörenin uluslar arası merkezlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ubeyd ve Halaf kültürlerinde etkilenmesine rağmen Norşuntepe'nin kendine has bir tarz ve kültür geliştirdiğini de söyleyebiliriz.

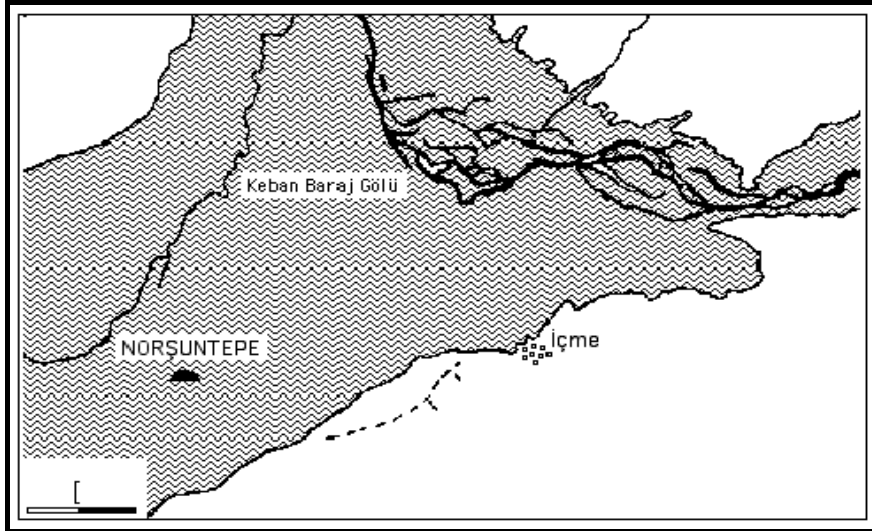
5. Ekler

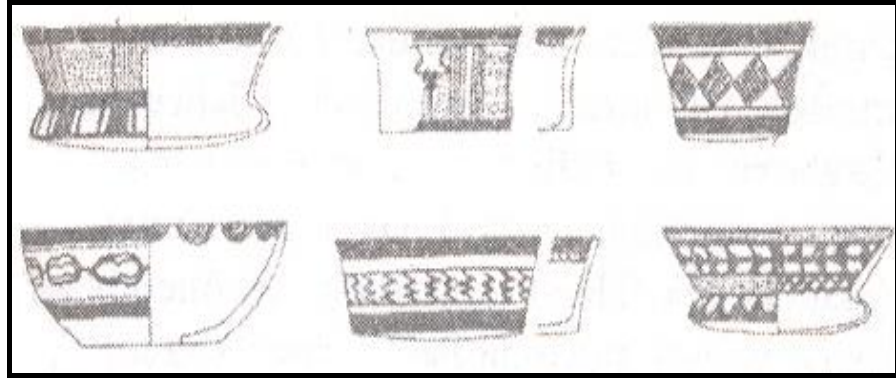
Harita 1: Halaf Kültürünün Yayılım Alanı (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s.89)

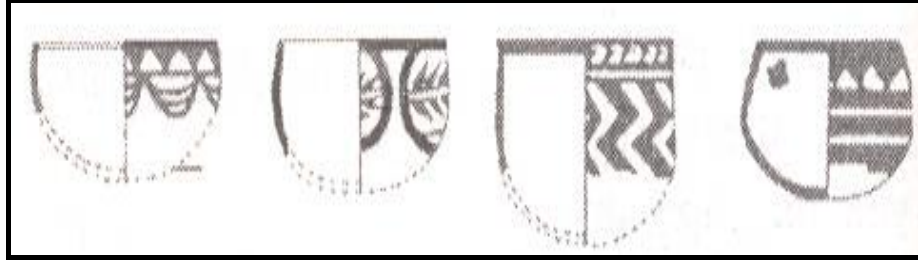
Harita 2: Ubeyd Kültürünün Yayılım Alanı (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s.96)

Harita 3: Norşuntepe'nin Keban Baraj Gölü Alanındaki Konumu ([http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html&layout=web) 28.11.2007)

Şekil 1::Halaf Türü Boyalı Seramikler (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s.93)

Şekil 2:: Ubeyd Türü Seramikler (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s.100)